

Uzroci Prvog svjetskog rata: Kontroverze i konsenzus

Autorica: Annika Mombauer

Izdanje: Ljevak, Zagreb, 2014., 295 str.

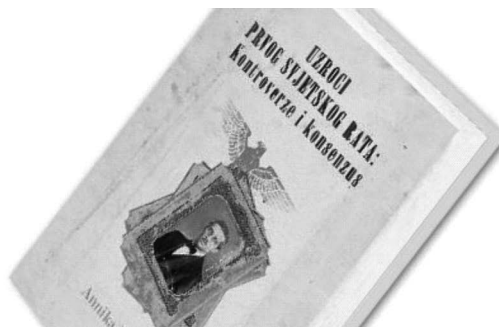
Bilješka o autorici:

Annika Mombauer (1967.) predaje na Odsjeku za modernu europsku povijest Otvorenog sveučilišta u Velikoj Britaniji. Studirala je povijest na sveučilištu u Münsteru i na Sveučilištu Sussexu gdje je i doktorirala 1998. godine. Od 2006. do 2011. bila je tajnik Njemačkog društva povjesničara. Član je uređivačkog odbora projekta *1914-1918 Online* (Međunarodna enciklopedija Prvog svjetskog rata). Među njezine do sada najvažnije objavljene radove ubrajamo: *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (2001), *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus* (2002), *The Battle of the Marne, 1914. A Comparative History* (2014), itd. (izvor: www.apm.hr)

Da u historiografiji nema teme koja je u potpunosti iscrpiva i o kojoj se odlučno može reći zadnja riječ, bjelodano je pokazano uoči stogodišnjice Prvoga svjetskoga rata kada je ponovno oživiljen interes stručne, a i šire javnosti, za određene probleme i kontroverze te pitanja zašto i kako je do takvog kataklizmičnog sukoba uopće došlo.

Knjiga Annike Mombauer *Uzroci Prvog svjetskog rata: Kontroverze i konsenzus* nije uobičajena knjiga o Prvome svjetskome ratu. Ona predstavlja kratki pregled razvoja rasprava o uzrocima tog rata od vremena kada ratni topovi još nisu bili ni utihnuli pa do kraja 20. stoljeća. Time otvara rijetki prostor dijalogičnom pristupu dotičnoj povijesnoj problematici. Autorica u predgovoru kaže kako *utvrđivanjem vjerojatnosti, prije nego krivnje, dopuštamo postojanje drukčijih tumačenja, čak i ako ih možda smatramo manje vjerojatnima od naših*, a takvim stavom možemo postići konsenzus *o tome kako je rat započeo, čak i ako se ne složimo oko toga zašto je započeo* (str. 15).

Knjiga se stoga manje bavi događajima koji su doveli do rata, a više okolnostima koje su uvjetovale raspravu o tim dramatičnim događajima. Ipak, čitajući je, usudujem se reći, moguće je steći dublji i slojevitiji uvid u narav Velikog rata nego pri čitanju nekog od pozamašnih djela koja se direktno bave dotičnim događajima, bilo u cjelini ili sa pojedinih stajališta. Ona naime, kroz tekst koji je pisan iznimno sažeto i jezgrovito s jednostavnom, kronološki organiziranom strukturom, čitatelja uvodi u široki raspon

stručnih i manje stručnih rasprava o uzrocima Prvog svjetskog rata i njihove povijesne i društvenopolitičke uvjetovanosti. Tako su se na relativno malom prostoru skupa našle brojne kontroverze koje historiografiju opterećuju sada već čitavo stoljeće.

Knjiga se sastoji od četiri velika poglavlja od kojih svako obuhvaća jednu epohu određenu jednom dominantom u okviru historiografske rasprave o ratnim uzrocima.

Prvo poglavlje *Pitanje ratne krivnje tijekom rata i za mirovnih pregovora u Versaillesu* (str. 41-99) prati nadmetanje zaraćenih strana u dokazivanju krivnje njihovih protivnika koje je započelo praktički već u prvim danima rata. Naravno, tada je to bio sastavni dio ratne propagande. Naime, svaka strana trebala je uvjeriti svoje građane, tj. vojnike kako se bore u pravednom, obrambenom ratu. Taj će argument poražena Njemačka naposljetku povlačiti i tijekom mirovnih pregovora u Versaillesu kada će njezini predstavnici, bez obzira što su morali priznati poraz i obvezu reparacije, odbiti preuzeti na sebe i apsolutnu krivnju za izbijanje rata, tvrdeći kako njemački narod nikada ne bi išao u rat koji je agresivan. Takvo u suštini tautološko objašnjenje postat će temelj njemačke *kampanje nedužnosti* koja će uslijediti odmah nakon sklapanja, za Njemačku nepravednog, Versailleskog mirovnog sporazuma. Nijemci su unaprijed jasno dali do znanja kako takav sporazum prihvaćaju pod pritiskom jer se teorija o njihovoj krivnji ne zasniva na dokazima i dokumentima nego uglavnom na sili zemalja pobjednica. Nakon takvog vojnog i političkog *raskusuravanja* na scenu stupaju povjesničari koji su dobili zadaću (ili su je sami sebi zadali) dokumentima i interpretacijama potvrditi stavove svojih vlada. Tako su britanski i francuski povjesničari težili potvrditi i učvrstiti teze o njemačkoj krivnji, dok su se njemački dali u potragu za argumentima kojima bi tu krivnju

skinuli s leđa. Bio je to svojevrsni pionirski posao jer Prvi svjetski rat nije samo prvi rat svjetskih razmjera već i prvi rat u kojemu je pitanje krivnje uopće bilo važno. Dotada, rat je smatran sasvim uobičajenim, legitimnim nastavkom politike drugim sredstvima i ni od jedne zaraćene strane, makar bila i poražena, nije se očekivalo da se posrami zbog svojeg sudjelovanja u ratu. Ipak, pitanje uzroka ovoga rata, zbog njegove totalnosti, golemih razaranja i milijunskih žrtava, prebačeno je i na polje morala. No moralna osuda imala je i svoje konkretne materijalne reperkusije (u njemačkom slučaju 269 milijardi zlatnih maraka odštete, kasnije smanjenih na 132 milijarde). Ne čudi stoga širina i dubina zahvata spomenute *kampanje nedužnosti* koja je za cilj imala relativizaciju tj. izjednačavanje krivnje. Time je rat na bojišnici zamijenjen ratom dokumentima, pri čemu je dinamiku diktirala njemačka strana. No iako su dokumenti objavljeni i tumačeni selektivno, oni su ipak budućim povjesničarima olakšali posao. Na podlozi tih dostupnih izvora u narednim godinama i desetljećima razvit će se borba između revizionista i proturevizionista.

Tom temom Mombauer se detaljnije bavi u drugom velikom poglavlju *Revizionisti i proturevizionisti* (str. 101-146). U tom poglavlju autorica fokus prebacuje na kraj 20-ih i 30-e godine kada je agresivna njemačka *kampanja nedužnosti* već polučila svoje rezultate. Do početka 30-ih u samoj Njemačkoj postignut je konsenzus o nedužnosti, a samo je još poneki marginalac zastupao tezu o njemačkoj krivnji. No značajnija od toga bila je revizionistička podrška koja je stizala iz inozemstva, posebno iz SAD-a. Ondje je i na političkoj i na intelektualnoj razini postupno prevladalo mišljenje kako je versajski ugovor bio prestrog za Njemačku. Mombauer to dobro smješta u kontekst američke politike neintervencionizma i izolacionizma koja je bivala osnažena i propitivanjima smisla američkog angažiranja u Velikom ratu, ratu u kojem, naposljetku se ispostavlja, nisu postojali samo dobri i samo loši momci. Ostaje pitanje koliko je taj *američki revizionizam* doprinio i relativno kasnom uključivanju SAD-a u Drugi svjetski rat? Ipak, značajnija je činjenica da je revidiranje uzroka rata navedenih Versailleskim ugovorom svoje poklonike steklo i među povjesničarima i političarima iz zemalja Antante, posebno u Francuskoj i Velikoj Britaniji. Naposljetku će čak i Lloyd George, jedan od arhitekata Versailleskog mirovnog ugovora, u svojim ratnim memoarima zapisati da su *narodi skliznuli preko ruba u kipući kotao rata bez traga straha ili očaja* (str. 121). Ostatak će to najsžetiji zaključak koji će vrijediti dugi niz godina, pa i desetljeća, a u biti nikada i neće biti u potpunosti napušten. No takvo ondašnje pomicanje britansko-francuskih shvaćanja, podsjeća autorica, treba staviti u kontekst izmijenjene međunarodne situacije u međuratnoj Europi kada je prijetnja boljševizma postala daleko ozbiljnijom od njemačke prijetnje. Stoga, kako bude dolazilo do popuštanja prema Njemačkoj na ekonomskom, financijskom i političkom planu, što se ponajprije ogledalo

u smanjivanju basnoslovnog iznosa reparacija, tako je popuštala i stega na planu povijesti. Još jedan primjer pulsiranja historiografske znanosti u skladu s imperativima trenutka. Zahvaljujući, između ostalog i tim imperativima, 30-e godine, glede teme ove studije, smatraju se godinama *ugodnog kompromisa*. Upravo ta *ugodnost* za Nijemce će se naposljetku pokazati kao fatalna. Novi povijesni potresi protrest će i dotadašnju osjetljivu spoznajno-utilitarnu ravnotežu te zorno prikazati svu silinu zabluda međuratne Europe.

Treći dio pod nazivom *Uzroci rata i pitanje kontinuiteta u njemačkoj povijesti* (str. 147-206) analizira razdoblje nakon 1945. kada će iskustvo Drugoga svjetskoga rata bitno utjecati i na percepciju onog Prvog. Ipak, u početku, posebno u njemačkoj literaturi, uvriježeno je bilo govoriti o *započinjanju* Drugog svjetskog rata, nasuprot *izbijanju* Prvog. Takav jezični odabir sugerirao je odnos prema ratnim uzrocima. Situacija je tada dodatno složenija zbog činjenice da su nakon poraza nacizma nastale dvije njemačke države, a samim time i dvije historiografije, zapadnonjemačka i istočnonjemačka. Pritom, Istočna Njemačka kao socijalistička zemlja težila se u potpunosti riješiti tereta njemačke (*imperijalističke*) politike od Bismarcka do Hitlera, dok su iz ideoloških razloga Zapadnu Njemačku smatrali nasljednicom *buržoaske* njemačke državne tradicije. Time je borba s hipotekama njemačke povijesti od Prvog do Drugog svjetskog rata, postala pretežno zapadnonjemački problem pri čemu su se tamošnje elite trsile dokazati diskontinuitet u suvremenoj njemačkoj povijesti, tj. kako je Hitler tek eksces, a ne logični i dosljedni izdanak njemačke politike 19. i 20. st.

Ipak, početkom 60-ih teze Nijemca Fritza Fischera razbit će njemački osjećaj ugone. On će, što je predstavljalo novost, pitanje njemačke krivnje reaktualizirati više kroz prizmu ekonomske i društvene povijesti, umjesto dotadašnjeg oslonca gotovo isključivo na političku i diplomatsku dimenziju. Svojim publikacijama Fischer je nastojao dokazati kontinuitet njemačke agresivne i ekspanzivne politike od Bismarcka do Hitlera. Te svoje teze potkrijepio je većom količinom novih dokumenata i izvora. Zbog toga je napadnut i od strane političkog *establishmenta* kao netko tko ugrožava poziciju Zapadne Njemačke, njene napore da se ponovno integrira sa Zapadom, kao i od strane velikog broja kolega povjesničara koji su njegove teze okarakterizirali kao pretjerane, u kojima konstruira nepostojeće kontinuitete i služi se naknadnom pameću. Ipak, Mombauer dobro primjećuje kako Fischerovi kritičari zbog utilitarnih političkih razloga nisu uvidali vezu između njemačke *kampanje nedužnosti* i dolaska nacionalsocijalizma na vlast kada je nesuočavanje s prošlošću Nijemce skupo koštalo.

Rasprava oko Fischerovih kontroverzi 70-ih je splasnula premda su polemike sporadično obnavljane, u pravilu nakon pojavljivanja kakvog novog dokumenta.

Ipak, nakon Fischera i njegovih istraživanja sve je manje bilo onih koji bi bili skloni zastupati tezu o *skliznuću u rat* (Lloyd George) i njemačkoj nedužnosti.

Četvrti, ujedno i posljednji, dio knjige *Postfischerovski konsenzus i daljnje rasprave* (str. 207-256) obrađuje produkciju mlađe generacije povjesničara, prve kojoj Prvi svjetski rat nije bio i dio osobne povijesti. Autorica navodi tri dominantne interpretacije koje su se iskristalizirale u tom razdoblju. Prva je ona Fischerova i njegovih sljedbenika o trajnoj liniji njemačkog ekspanzionizma i agresivnosti koja je dominirala 70-ih. Druga, po kojoj je rat bio bijeg od njemačkih unutrašnjih problema i nemogućnosti njihovih rješavanja i treća prema kojoj je 1914. Njemačka samo željela sačuvati svoju slobodu djelovanja te se stoga upustila u *sračunati rizik*. Dok su prve dvije teorije relativno srodne, treća od njih odudara. Zastupnik te treće bio je Egmont Zechlin s tvrdnjom kako rat nitko uistinu nije želio, ali ga jednako tako nitko nije bio spreman izbjeći. Sličnoj teoriji mnogo kasnije vratit će se Christopher Clark sa svojim *Mjesečarima*. To je bilo svojevrsno vraćanje na teze iz razdoblja tijekom i neposredno nakon rata prema kojima se Njemačka u danim okolnostima morala ponašati kao svaka velika sila i ne ustuknuti te se izboriti za *svoje mjesto pod suncem*. Na to su se nadovezala i mišljenja o njemačkoj politici koja je bila uvjetovana njenim posebnim, nesigurnim geopolitičkim položajem u središtu Europe itd. Autorica i u ovom slučaju takav djelomičan historiografski zaokret stavlja u politički kontekst 80-ih i Kohlove konzervativne administracije kada je došlo do oživljavanja nacionalnih osjećaja, a sukladno tome i do afirmativnijeg pristupanja njemačkoj povijesti. Također, sam hladnoratovski kontekst, posebno tijekom 70-ih i 80-ih kada se trajno upozoravalo na mogućnost novog svjetskog rata, održavao je živim interes i za uzroke Prvog svjetskog rata kako bi se njihovim razumijevanjem možda mogao izbjeći neki novi sukob.

Premda je ova studija usmjerena uglavnom na situaciju u Njemačkoj te na teze koje se tiču njemačke krivnje, autorica ipak ne propušta upozoriti kako se u dotičnom razdoblju fokus pomicao sa same Njemačke, a sve više povjesničara nastojalo se pozabaviti drugim zemljama i njihovim udjelom u ratnim uzrocima. Tako je ponovno došlo do preispitivanja uloge Austro-Ugarske, zemalja Antante, čak i Srbije, koju se inače uvijek zaobilazilo kao naprosto *ruski privjesak*. Autorica zaključuje kako većinsko prihvaćanje Fischerovih teza u Njemačkoj ipak nije zaustavilo preispitivanja i revidiranja u drugim zemljama. Novi revizionizam 80-ih svoju je oštricu usmjerio prema Londonu i njegovoj ulozi, tj. pitanju koliko je britansko nerazumijevanje za njemačke potrebe i interese imalo udjela u započinjanju rata.

Nakon tog živahnog razdoblja teško je bilo očekivati da će se ponovno uspostaviti jedinstveno stajalište o krivnji slično ranijim *ugodnim konsenzusima* iako su stavovi

koji bi zagovarali njemačku nedužnost bili u potpunosti marginalizirani. No umjesto jednostavnog traženja krivca, u radovima se sve više prelazilo na strukturu argumentaciju socijalnih i ekonomskih dimenzija rata, uloge pojedinaca, kulture itd. Najvažnija kontroverza o ratnoj krivnji ostala je vječna tema. U knjizi je naveden primjer iz 2001. kada je tadašnji njemački kancelar Schröder jednom prilikom govorio o zločinima nacizma i dva svjetska rata *koje je Njemačka započela*. Nakon toga oštro je napadnut od strane *Frankfurter Allgemeine Zeitung: Politička teza da je za Prvi svjetski rat odgovorna isključivo Njemačka znanstveno je neodrživa: glavni krivci bili su u Berlinu, Beču i Sankt Peterburgu. Schröderovo vraćanje u Versailles povijesna je pogreška* (str. 248). Očigledno, kolo pitanja ratne krivnje nije se prestalo vrtjeti.

Annika Mombauer na kraju zaključuje kako su uzavrele strasti oko uzroka Prvog svjetskog rata probuđene nakon Drugog svjetskog rata i takvima su održavane sve do pada Berlinskog zida i ponovnog ujedinjenja Njemačke 1989./1990. godine. Kasnije *spuštanje lopte* i smirivanje strasti tumači prije svega vremenskim odmakom, ali propušta staviti ih u kontekst nove europske političke paradigme obilježene integrativnim procesima i Europskom unijom. Tek će knjiga Christophera Clarka pokazati kako su, bez obzira što su strasti oko Prvog svjetskog rata u Europi splasnule, na Balkanu, ne uzimajući u obzir pozamašni vremenski odmak, još itekako žive. Uzroke opet valja tražiti u ovdašnjoj specifičnoj političkoj situaciji. Time je djelomično osporen autoričin optimistični zaključak kako je naposljetku postignut stanoviti konsenzus o tome da Njemačka, premda ne isključivo, ipak snosi većinsku krivnju, te kako većina povjesničara danas ne bi više podržavala teoriju Lloyda Georgea po kojoj su europske nacije slučajno skliznule u rat. Sam naslov Clarkove studije *Mjesečari*, misleći na bitne onovremene europske protagoniste, sugerira upravo takvo, gotovo nesvjesno, skliznuće. Mogućnosti novih revidiranja, poučena ovim istraživanjem, bila je svjesna i sama autorica pa knjigu i završava riječima: *No sve dok uzroci, priroda i tijek Prvog svjetskog rata nastavljaju zaokupljati povjesničare, a bujica knjiga o ratu ne jenjava, još uvijek je moguće da današnji konsenzus postane sutrašnje sporno pitanje* (str. 260).

Vrijednost ove knjige, čak i neovisno o konkretnoj problematici, jest u tome što pruža nov pogled na pitanja ratne krivnje o kojem god ratnom sukobu se radilo. Poruka je jasna: svaka težnja da se vlastito gledište nametne kao jedino i kao dominantno može ostvariti tek privremene rezultate, stoga ni ratni pobjednici ne mogu računati da će njihov narativ tijekom vremena ostati netaknut. Povijest je čudljiva učiteljica, kadšto i hirovita, posebno prema onima koji su spram nje oholi, stoga joj treba služiti skrušeno i marljivo jer će nam tek tada dopustiti da se primaknemo njenoj istini.